

ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА
(Варшава — Скопље)

АНТРОПОЦЕНТРИЧКА ТЕОРИЈА ЈЕЗИКА И СРПСКИ ПАДЕЖНИ СИСТЕМИ

Под термином „падеж“ обично подразумевамо морфолошку номиналну категорију, односно морфолошки облик именице, заменице или придева који спада у одговарајућу категоријалну парадигму. Овде бих хтела да предложим једно друго схватање падежа које га као граматичку појаву подиже са морфолошког на морфосинтаксички ниво. Такво схватање, према моме личном искуству, омогућује да се лакше и боље објасне за балканске језике карактеристичне појаве везане за прелажење од такозване синтетичке до такозване аналитичке дефлекције.

Према интерпретацији коју предлагем падеж је синтаксички однос између именичке синтагме и језичке конструкције (морфосинтаксичке јединице) од које је та синтагма граматички зависна. Рецимо, у реченици *Ива чииа књигу* имамо две именичке синтагме, обе што се тиче падежног односа зависне од глаголског показатеља предиката: *чииа*. Овај предикат на семантичком плану захтева присуство два ентитета: оног који чита и оног што се чита, а његов показатељ на формалном плану налаже показатељу првога од та два ентитета номинативни, а показатељу другога — акузативни падежни однос. У реченици *Мачка моје колегинице је црна* имамо једну сложену именичку синтагму *мачка моје колегинице* зависну од такође сложеног предикатског израза *је црна*; тај предикатски израз налаже целој сложеној именичкој синтагми номинативни падежни однос; сложена именичка синтагма, која носи конвенционално номинализирану предикативну информацију 'моја колегиница има мачку', темељи се на генитивном падежном односу који конститутивни члан те синтагме, *мачка*, налаже зависном члану: *моје колегинице*.

Овај начин мишљења и говорења о падежима, који на изглед у односу на традиционалну мрежу појмова и термина уноси непотребне компликације, омогућује да се структура прости реченице схвати као реализација семантичких потенција појма (релације) који врши пре-

дикативну функцију и — на формалном плану — као реализацију формалних захтева предикатског израза, који је површински показатељ тог појма (те релације). Истовремено, тај начин схватања омогућује да се структура сложених именичких синтагми схвати као конвенционални трансфер на синтагматски ниво семантичких односа карактеристичних за предикативне структуре на којима се те синтагме темеље. Другим речима: овај начин схватања одстрањује директну облигаторну корелацију између падежног односа, на једној страни, и граматичких средстава помоћу којих се тај однос остварује, на другој страни. У српској реченици *Мајка даје дејшећу играчку*, и у македонској реченици *Мајката на дејшећо му дава играчка* суочени смо са истим падежним односима, номинативним, акузативним и дативним, иако су њихови показатељи различити.

У лексичко значење предикатског израза (тј. у садржај релације чији је показатељ тај израз) уграђена је и информација о обавезним учесницима релације. Тако, кад кажемо, нпр., *џрчи* знамо да је носитељ релације живо биће, кад кажемо *џише* знамо да у релацији учествује човек који пише и текст који је продукт његове радње, итд. На први поглед чини се да је ту уграђена и информација о томе који падежни односи везују именичке синтагме — показатеље учесника релације, међутим то није тако. Кад упоредимо две реченице *Пејтар ѝродаје уџбеник Јовану* и *Јован куџује уџбеник од Пејтра*, видимо да је у обе реченице реч о истој релацији, о истим учесницима релације, а ипак падежни односи који везују показатеље појединих учесника су различити. Разлика је у перспективи у којој говорно лице сагледа ситуацију, у комуникативној хијерархији учесника зависној од те перспективе. *Mutatis mutandis* исту разлику бележимо у случају реченице *Ја овде увек ѝојодне сѝавам* и *Мени се овде увек ѝојодне сѝава*, или *Чисѝим чизме од блаѝа* и *Чисѝим блаѝо са чизама*. Реченице у сваком пару имају различиту дијатезу, а избор дијатезе је корелат избора површинског показатеља релације, У ствари, говорно лице, аутор текста, кад хоће да пренесе одређену поруку, мора да изврши два хијерархизирана избора: прво да изабере предикативну релацију у својству конститутивног члана поруке, а онда да изабере предикатски израз у својству површинског показатеља те релације и конститутивног члана реченице. Тек онај други избор повлачи и одређивање падежних односа који везују именичке синтагме чији су референти учесници релације.

Да ли ово значи да синтаксички падежни односи немају константне корелате у семантичкој структури реченице? Бројни теоретичари језика одговарају негативно на ово питање и труде се да утврде

семантичке инваријанте прототипских падежних односа. У неколико најпознатијих теорија падежа, између осталог код Јакобсона, код Курриловича, код Хјемслева, уз све пропратне разлике, појављују се два начелна принципа класификације падежних односа: принцип централне и/или маргиналне функције и принцип просторног односа као семантичке базе дате функције.

На основу свога дугогодишњег рада са словенским текстовима, поред пољских, пре свега са балканским словенским текстовима, као и на основу искуства споменутих, а и многих других аутора ја сам прихватила и, чини ми се, верификовала једно друго решење које бих хтела овде да представим. Наиме, мислим да кључ за семантику падежа може да понуди антропоцентричка теорија језика. У облику како је ја видим, ова теорија може да укључи два горе споменута принципа класификације. Новији радови из области когнитивне лингвистике и семантике текста показују да се примарни просторни односи темеље на појмовима 'блиско' ~ 'далеко', односно 'своје' ~ 'туђе', а то значи да су они субјективног карактера и да централну тачку оријентације представља човек — говорно лице. Позната је и све шире примењивана теорија М. Силверштајна изграђена на такозваној „*hierarchy of animacy*“, која доказује да је број граматичких дистинкција у падежној парадигми појединих заменица и именица стриктно корелиран са њиховом семантиком: највише их је код личних заменица, и то пре свега код заменице првог лица, па код личних имена, и то пре свега мушких, па код родбинских и професионалних и других имена која означавају људе, затим код назива осталих живих бића, па код назива за избројиве ентитете, и тако даље.

Ако се за почетак ограничимо на анализу падежне структуре реченице које одражавају релације између материјалних предмета, укључујући ту и људе и сва жива бића, видећемо да имамо посла са прилично ограниченим бројем прототипичних ситуација. То су:

а) ситуације које укључују само једног човека и његову адскриптивну карактеристику (нпр. *Петар је висок...*), или човека као носитеља процеса (нпр. *Петар спава, Гоца ћрчи...*),

б) ситуације које укључују једног човека и један предмет — објект његове радње (нпр. *Петар вози кола, Гоца чита књигу...*),

в) ситуације које укључују двоје људи (нпр. *Петар разговара са Гоцом, Петар и Гоца разговарају...*),

г) ситуације које укључују двоје људи и један предмет (нпр. *Петар џогајмљује Гоци књигу, Учићел објашњава ученицима задатак...*),

д) ситуације које укључују једног човека и два предмета (нпр. *Гоца њуни каду водом, Пејшар њокрива креветић њебетом...*)...

Све могуће друге комбинације представљају кондензиране, сложене релације, тј. резултат семантичке и формалне деривације чија је полазна тачка горе набројани инвентар основних ситуација. Разуме се, такви секундарни деривати су многобројни и срећемо их у језику на сваком кораку, као и разног типа упрошћене конструкције са отвореним семантичким позицијама које на површини текста остају непопуњене. Најзад, постоје и многе реченице које одражавају ситуације без учешћа другог персоналног јунака осим општеприсутног аутора текста. Ипак, можемо установити нека правила која ми се чине релевантна:

— ако у релацији учествује људско биће, онда синтагма којом се оно именује стоји у огромној већини случајева у номинативном односу; то су реченице типа *Гоца њере косу, Пејшар сјава* и сл.;

— ако у релацији учествује људско биће које не контролише ту релацију, онда синтагма којом се оно именује стоји у дативном односу; то су реченице типа *Жао ми је, Дејшећу се сјава* и сл.;

— ако у релацији учествује двоје људи, онда у огромној већини случајева синтагме којима се они именују стоје у номинативном и у дативном односу: активни учесник, односно иницијатор радње именује се синтагмом у номинативном односу; то су реченице типа *Мајка њрича дејшећу бајку, Председавајући даје реч наредном дискушанћу* и сл.

На основу ових регуларности рекла бих да је номинатив падеж првог људског бића по комуникативној хијерархији, а датив падеж другог људског бића везаног датом релацијом.

На сличан начин *mutatis mutandis* можемо акузатив оценити као падеж првог материјалног предмета а инструментал као падеж другог неживљеног предмета. Вреди истаћи да у реченицама као *Пејшар бије Марка*, или *Мајка храни дејше* и сл. „друго“ људско биће има ранг (улогу) објекта радње, тј. прототипичног неживљеног предмета.

Позиција инструментала као падежа другог по хијерархији материјалног предмета везаног датом релацијом изазива извесне сумње и предмет је дискусија између научника који анализирају колико ентитета (колико аргумената) може да везује једна предикативна релација. Не подлежу сумњи релације одражене у реченицама какве сам већ раније споменула, типа *Рада њуни лонац млеком* или *Гоца њрекрива сјо чаршавом*, али већ оне типа *Мама чисти сако чејком* и сл., бивају интерпретиране као кондензације двеју релација према парафрази 'Мама чисти сако и служи се при томе четком' и сл. На другој страни,

чак и оне горе наведене реченице типа *Рада љуни лонац млеком* или *Гоца љрекрива сџо чаршавом* имају локативне конверзе као *Рада сџа млеко у лонац*, или *Гоца сџавља/расџросџире чаршав на сџолу*, и сл. Тешко је рећи која је од те две варијанте у језику примарна. Другим речима: инструментални падежни однос као да представља прелаз од оног основног дела падежног система, сређеног по принципу: људско биће ~ не-људско биће до периферног дела који одређује просторну локацију дате релације.

Не посвећујем посебну пажњу инструменталу везаном предлогом *с(а)*, јер према овде предложеној теорији, у предлошким конструкцијама предлог врши функцију падежног показатеља, док је падежни наставак ирелевантан.

Ова констатација представља добар увод у разматрање локативног падежног односа. По моме мишљењу, тај однос изражавају све синтагме са такозваним просторним предлозима, тј. са предлошким показатељима просторних релација. Наиме, на семантичком плану, предлог схватам као модификатора предикативне просторне релације који на нивоу именичке синтагме зна и да буде самосталан носитељ такве релације (уп. нпр. *До реке расџу џојоле* према *Тојоле до реке џовијају се од ветџра*, и сл.). Дакле, именичке синтагме контролисане од стране просторних предлога, укључујући ту не само све синтагме са морфолошким обликом локатива, но и оне с облицима акузатива, инструментала, датива, генитива, изражавају локативни просторни однос, или — ако прихватимо другу терминолошку конвенцију — целу лепезу различитих локативних односа. Језичка типологија познаје језике, нпр. фински или неке кавкаске језике, у којима постоје целе серије просторних падежа — ради се о терминолошкој конвенцији.

Под претпоставком да је падеж морфосинтаксичка, а не само морфолошка појава, умесно је да укључимо у инвентар падежних односа однос између копуле и именичке синтагме у функцији предиката (односно, према другој конвенцији: однос између номинативне синтагме и конструкције са копулом, тип: *Тај човек је дирекџор нашег завода*, или *Њена мама је учџиџељица* и сл.). У језицима са чланом основни негативни показатељ тога односа је облигаторно одсуство члана и других детерминатора. Ради се о предикативном падежном односу, односно о предикативу. За предикатив, као и за локатив, опозиција: људско биће ~ не-људско биће је ирелевантна.

Сви до сада разматрани падежи представљају односе између именичке синтагме и предикатског израза — конститутивног члана дате реченице. Треба још да разгледамо и односе који се реализују у оквиру саме именичке синтагме. Централно место заузима овде гени-

тив. Генитив представља пројекцију номинативног и акузативног односа са реченичког на ниво именичке синтагме. Најчешће је генитив показатељ такозване граматичке посесивности, тј. врши на нивоу именичке синтагме функције које на нивоу реченице врши глагол *имати* (уп. његове три основне функције, тј. праву посесивност: *Мој браћо има кола ~ кола мога браћо*, или *браћовљева кола*, родбинску везу: *Мој колега има сестру ~ сестра мога колеге*, релацију 'део-целина': *Наш Петар има браду ~ брада нашег Петра*, ређе *Петрова брада*, *џај човек има браду ~ брада џога човека* и сл.). Другу бројну серију генитивних веза налазимо код синтагми са номинализацијом као конститутивним чланом, то је тип *чињање Андрића* (~ *чињамо Андрића / Андрић чиња*), *победа наше њосаде* (~ *наша њосада њобеђује*), *џосџуџак мога колеге* (~ *мој је колега џосџуџао...*), *џисање џисма* (~ *џишем џисмо*) и сл. У већини представљених ситуација (ако полазимо од номинатива — практично увек, ако полазимо од акузатива — код родбинских веза редовно) зависна именичка синтагма у генитивном односу има за референта људско биће.

Други карактеристични падежни однос који се реализује у оквиру именичке синтагме је онај који везује именичку синтагму зависну од броја или друге количинске одредбе. Тај однос — можемо конвенционално да га назовемо квантитатив — иако маргиналан, добро се чува код аналитичких падежних система.

На крају овог кратког прегледа ред је да споменем да вокатив не сматрам падежним односом. Вокативна именичка синтагма је граматички независна, иако способна да ступи у конгруенцијску везу са императивом. Граматикализована семантичка категорија о којој се овде ради све чешће се у лингвистици спомиње као категорија апела.

У другом делу овог текста хтела бих да покажем да ли, у којој мери и на који начин српски падежни системи потврђују целисходност антропоцентричке интерпретације падежа као граматичке категорије.

У срећној сам ситуацији јер је српска предметна литература ретко богата и информативна. Ту је пре свега капитална студија Павла Ивића *О дефлекционим облицима у српскохрватским дијалектима*, ту је низ дијалектолошких монографија, а међу њима за мене — македонисту најинтересантнија Реметићева монографија о призренском говору, ту је серија расправа А. Соболева о падежним односима у тимочко-призренској зони, најзад ту је и серија монографија појединих падежних односа у стандардном језику: Милке Ивић о инструменталу, Даринке Гортан-Премк о акузативу, К. Фелешке о генитиву, а и низ чланака о дијалекатском и стандардном дативу...

У српским падежним системима разматраћу присутне типове морфолошког синкретизма тражећи, пре свега, одговор на два питања: да ли се због тога синкретизма губи нека информација која је иначе обично преношена помоћу падежних односа, и да ли је за генезу тог синкретизма релевантна опозиција: људско биће ~ не-људско биће.

Почећу од „доњег“ дела реченичне хијерархије, тј. од локатива.

Монографисти словенских и несловенских балканских падежних система констатују да је једна од опозиција које се прве губе опозиција између 'места радње' и 'правца кретања', која се традиционално у индоевропским језицима изражавала опозицијом локатива и акузатива са одговарајућим предлозима или без њих. Ова се опозиција лако губи и на српској језичкој територији, пре свега на црногорској и на тимочко-призренској периферији. Међутим, према овде предложеној интерпретацији, све локативне и директивне (тј. статичке и динамичке) релације изражавају варијанте једног падежног односа за који смо конвенционално резервисали назив ЛОКАТИВ; дефинициона формална карактеристика тога односа је присуство неког просторног предлога, дакле: за локатив морфолошки синкретизам именичког (или другог номиналног) облика је *ex definitione* ирелевантан. Додајмо да је разлика између директивних и локативних конструкција примарно кодирана у лексичком значењу предикатског израза, па чак у случајевима историјске двојне рекције неких предлога нема губитка информације. Смањује се или укида једино редунација на формалном плану. У овој ситуацији није ни чудно да је локатив први кандидат за синкретизацију у свим системима у којима та појава постоји. Уосталом, локатив је данас „предлошки падеж“ у свим словенским језицима.

Наредни падежни однос који често губи једнозначне показатеље на морфолошком нивоу је ИНСТРУМЕНТАЛ. У тимочко-призренском говорном комплексу инструментал је данас, поред локатива, други падежни однос чија је обавезна карактеристика присуство предлога; ради се о социјативном предлогу *s(a)/сac*. Беспредлошки инструментал је у повлачењу и у делу црногорских говора контактне црногорско-албанске зоне. У детаљном опису падежних односа у споменутој зони Соболев (1990: 21–22) са правом издваја два различита односа: инструментал (у повлачењу) и социјатив (у експанзији). Лако је у тој ситуацији схватити карактеристичан за већину банатских говора синкретизам И = Л (Ивић 1991/3: 133). Иначе, ако (због горе експлицираних разлога) оставимо настрану локатив, морфолошки облик инструментала је најчешће синкретичан са обликом датива. Тако је у већини зетско-ловћенских, косовско-ресавских и југоисточнославон-

ских посавских говора, тако је у говору Радојева југоисточно од Кикинде, најзад синкретизам типа Д = Л = И карактеристичан је за централну групу штокавских говора (Ивић 1991/3: 133). Апстрахујући фонолошки састав наставака који је могао олакшати настајање таквог синкретизма задржаћемо се на значењским условима и значењским последицама. У саставу беспредлошких падежних односа инструментал је, поред предикатива (уп. доле) свакако најслабије семантички обележен („падеж другог у хијерархији материјалног предмета“), што вероватно није било без значења ни за његово испадање из тог састава, тј. за ширење предлога **съ*. Тај је предлог данас обавезни придружник инструменталног облика како у балканизираним, југоисточним, тако и у свим северозападним словенским системима који су били дуже времена изложени утицају суседних немачких система. Слаба семантичка обележеност инструментала и његова фреквентна предлошка варијанта, на једној страни, и „персонални“ карактер датива, на другој, дозвољавају да та два односа буду везана за исти морфолошки облик именице. Треба се подсетити да је традиционални предлошки датив, иначе редак, према нашој теорији варијанта локатива.

Основно је обележје ПРЕДИКАТИВА, као што смо споменули већ раније, одсуство референта, тј. чисто адскриптивна употреба. На формалном плану показатељи тог односа су лексичко-синтаксичког типа — ради се о његовој вези са копулом. Морфолошки облик предикатива у словенском језичком свету је синкретичан са обликом номинатива (чешће) и/или са обликом инструментала (ређе), међутим његова синтаксичка карактеристика (а у језицима са чланом и одсуство члана и његових функционалних супститута) једнозначно га издваја између других падежних односа. Да додам да су конструкције типа *Изабрали су га за секретара* и сл., према нашој теорији секундарни деривати експлицитнијих конструкција као *Изабрали су га (за секретара) да буде секретар* и сл.

Настојаћемо сада да размотримо три за структуру просте реченице централна односа: номинативни, акузативни и дативни. Овај се састав разликује од састава такозваних граматичких падежа код Куриловича, као и од базичног Јакобсоновог састава, по томе што смо ту место генитива увели датив. Моја промоција датива темељи се на чињеници да је то 'падеж другог у хијерархији људског бића' (уп. Тополињска 1988 и др.), док је демоција генитива мотивисана чињеницом да је тај однос активан на нивоу именичке синтагме а не на реченичном нивоу.

ДАТИВ као персонални падеж не бива, а и не сме да буде синкретичан са номинативом, а ни са акузативом који је обележен као

/-hum/ (уп. доле). Дакле, датив чува значењску и формалну самосталност у свим системима на српској језичкој територији и у већини тих система има морфолошке показатеље, док се у тимочко-призренској области појављује аналитичка конструкција са „граматичким“ предлогом *на*. Тај редовно очувани формални идентитет је и један од основних аргумената у корист антропоцентричке теорије, а против маргинализације дативног односа карактеристичне за друге теорије падежа. У српскоме тексту прилично је фреквентан и такозвани посесивни датив, што пак подвлачи персонални карактер тог односа. Мислим на конструкције типа *Угодне му чизме, ња се њремјешџа с ноге на ногу; вилице му заиграше* и сл. (М. Лалић, *Прамен шаме*). Фреквентан је и такозвани етички датив, уп. *Кој' му бјеше њај дебелко шџо џавелџа?* (*ibid.*) и сл. Конструкције тог типа посебно су честе у црногорским и у јужносрбијанским говорима и код писаца пореклом из ових региона. Посесивни датив појављује се и на нивоу именичке синтагме, о чему ће још бити речи.

АКУЗАТИВ је однос једнозначно обележен као */-anim/*, што има многоструке семантичке и формалне последице. Наиме, акузативни однос везује именичку синтагму чији референт је директан објекат радње. Ако се деси да је тај објекат по својој природи */+ anim/*, онда се редовно појављују посебни формални сигнали и добијамо довољно обележену конструкцију: на основну карактеристику синтаксичке позиције, тј. */-anim/*, додаје се карактеристика референта чији назив попуњује ту позицију, тј. */+ anim/*. Почетке тог процеса налазимо већ у прасловенском у облику синкретичног $A = \Gamma$ код личне упитне заменице **kogo*, у опозицији према типичном за мушке именице синкретизму $A = H$. Синкретизам типа $A = \Gamma$ шири се касније у словенском свету и оставља трагове у свим језицима, у конструкцијама типа *Јован оборио Пејџра, учиџеља, џигра...* и сл. ($A = \Gamma$) према *Јован оборио сџо, камен...* и сл. ($A = H$). Толико смо се навикли на тај стари синкретизам да аутоматски прихватамо старе облике генитива у позицији акузатива као алтернативне, семантички обусловљене облике акузатива. Дакле, ако се живо биће / људско биће појављује у пасивној функцији пацијенса, реципијенса, бенефицијенса, језик то одмах бележи као нешто необично. Релација $H \sim A$ (први човек \sim први предмет) у неку руку подсећа на релацију $D \sim I$ (други човек \sim други предмет) — синкретизам је на тим релацијама могућ док се чува основна семантичка опозиција */+/-hum/* односно */+/-anim/*; међутим чим се у негативно маркираној позицији појави позитивно маркиран референт, језик то бележи (увођењем новог синкретизма типа $A = \Gamma$ у првом случају, или предлошког социјатива у другом).

Рекла сам да акузатив не сме да буде синкретичан са дативом. Ипак, има неколико глагола, овакав је репертоар различит у појединим језицима, који могу да везују алтернативно акузативну или дативну именичку синтагму. Такви су српски глаголи *служити*, *савештовати*, *судити* и још неки. Замена датива акузативом води код њих или ка новој интерпретацији примарног значења, према којој „други човек“ — партнер у радњи постаје пасивним објектом радње (тако нпр. код глагола *судити некоме/некога*) или пак ка семантичкој подвојености (тако нпр. у случају *служити некоме ~ служити некога*) (уп. Гортан-Премк 1971: 44–50). Понашање ових глагола двоструке рекције наредни је доказ да се семантичке позиције датива и акузатива разликују и да језик сигнализује ту разлику.

Тако смо стигли до НОМИНАТИВА. Његова обличка самосталност редовно се чува у једнини код именица женског рода са наставком *-а*, и код именица мушког рода — назива живих бића, а у множини код свих именица мушког рода, док код других парадигми налазимо синкретичке облике типа $N = A$. Ипак, идентитет номинативног односа редовно је обезбеђен синтаксичким средствима, тј. конгруенцијом по роду и броју са предикатским изразом. Обавезни услов присуства такве конгруенције је баш у томе да именичка синтагма буде у номинативном односу. Један од важних сигнала разлике $N \sim A$ је и линеаризација реченице, тј. карактеристичан за словенске језике редослед *SVO*. Ови синтаксички сигнали гарантују идентитет номинативног падежа и у овим областима где је (као у делу косовско-ресавских говора, уп. Соболев 1991: 119–120) поремећен однос између N и A у множини, или где су N и A сведени на један морфолошки облик, као у већини говора тимочко-призренске зоне (Ивић 1991/3: 134).

Предложени начин гледања на проблематику падежа не оставља место за појам '*casus generalis*' — ради се једноставно о синкретичком именичком облику који ступа у различите падежне односе.

Закључак нашег досадашњег излагања гласи да је на реченичном нивоу, упркос прилично раширеном синкретизму, идентитет свих падежних односа у појединим српским системима осигуран на синтаксичком нивоу, при чему у процесу њихове идентификације релевантну улогу игра опозиција *+/ -hum/* односно *+/ -anim/*. А сада да видимо што се дешава на нивоу именичке синтагме.

Основни однос синтаксичке зависности између двеју именичких синтагми је ГЕНИТИВ. Морфолошки облик карактеристичан за тај однос може да буде синкретичан са обликом у локативу (тако је у већини зетско-ловћенских, косовско-ресавских и југоисточнославонских посавских говора и у крашованским говорима — Ивић 1991/3:

133), што не утиче на могућност једнозначне идентификације тих двају односа.

„Предлошки генитив“, према нашој теорији, представља управо варијанту (лепезу варијанти) локативног односа. Беспредлошки генитив, према овде предлаганој теорији, функционише само у оквиру именичке синтагме, док с њиме синкретични облик зависан од предикатског израза (тј. конструкције типа *лишићи слободе, накуйићи дуката, немаћи снаге* и сл., где је иначе тај облик у повлачењу) интерпретирамо у смислу показатеља семантички мотивисане варијанте акузативног односа.

Док у већини српских говора генитивни падежни однос има морфолошке показатеље, посебну пажњу привлачи начин изражавања тог односа у црногорској зони српско-албанске језичке интерференције и у тимочко-призренским говорима. Наиме, на ова два ареала, а делимично и у неким косовско-ресавским говорима, поред морфолошких показатеља (међу којима — код назива идентификованих референата — налазимо и форме карактеристичне иначе за дативни однос и посесивне придеве типа *Пејров, Гоцин* и сл.) функционишу предлошке синтагме са предлогом *од*, тј. пореклом аблативне синтагме (уп. Соболев 1990: 18, Реметић 1996: текстови, Тополињска — у штампани). Дистрибуција свих ових показатеља је у знатној мери семантички регулисана. Статистички доминирају релације познате као „граматичка посесивност“ (уп. горе).

Као што сам већ рекла, посебну пажњу у синтаксичкој структури именичке синтагме привлачи однос између именице и бројева и пара-бројева и између именице и њених количинских одредби. У стандардном језику и у већини дијалеката иза бројева од „2“ до „4“ именице неких деклинационих типова појављују се у посебном морфолошком облику који смо овде протумачили као показатеља квантитатива (тип *йеи сомунa, два ножа* и сл.), док код других деклинационих типова, као и иза количинских одредби, имамо морфолошки облик генитива, уп. *јати йилица, чеџа војника, груџа девојака* и сл. У споменутих двома зонама које теже ка аналитичком изражавању падежних односа, иза количинских одредби појављују се облици који су иначе, на нивоу реченице, показатељи акузативног односа.

Цео репертоар као и механизми селекције показатеља синтаксичке зависности на нивоу именичке синтагме у тим периферним говорима сугеришу одсуство јасних формалних правила и директан притисак семантичке вредности појединих релација. Другим речима: губи се функција генитива као пандана номинативног и акузативног

односа. Овај закључак налази потврду и у конструкцијама типа *йуше-ње йушун* и сл., чији је конститутивни члан номинализација.

После овог кратког прегледа хтела бих још једном, а из мало друкчије перспективе, да поновим главне тезе промовисане теорије.

Мислим да је падежни однос језичко *universale* бар за језике који знају за опозицију *verbum vs nomen*.

Мислим да се тај однос у свим језицима реализује морфосинтаксичким средствима и за идентификацију појединих синтаксичких функција није важно да ли су њихови показатељи морфолошки или синтаксички, или комбинација тих двају типова.

Мислим да поједини падежни односи имају прототипске семантичке корелате и да се ти корелати могу утврдити анализом појединих савремених система, иако притисак форме на једној страни и постојана семантичка метафорична деривација на другој, компликују слику и отежавају анализу.

Мислим да је број ситуација чији језички одраз представљају просте реченице ограничен с обзиром на учеснике тих ситуација: максимални број учесника је три, изузетно четири.

Споменути семантички корелати падежних односа везани су примарно за */+/-hum/* односно */+/-anim/* карактер учесника ситуације. У првом плану је „први човек“ — иницијатор, вршилац, односно главни носилац радње; при немаркираној неутралној функционалној перспективи језичког одраза радње, именичка синтагма чији је референт „први човек“ стоји у падежном односу који конвенционално зовемо номинативни, и тако даље према горе представљеној шеми.

Поред комуникативне хијерархије једног или двојице људи и једног или изузетно двају */-anim/* предмета — учесника ситуације, граматикализација падежних односа обухвата и њихову просторну локацију. У словенским језицима, поред просторних прилога, међу којима има и адвербијализираних облика других номиналних класа, одговарајуће функције врше предлошке синтагме.

Разуме се, функционална перспектива реченице је зависна од прагматичког контекста и мења се према правилима одговарајуће дијатетичке парадигме. Међутим, дијатетички маркиран карактер дате реченице можемо утврдити тек на основу познавања која је немаркирана дијатеза.

У сваком језику типа *V vs N* постоји серија правила трансфера падежних односа са нивоа реченице (тј. предикативне структуре) на ниво именичке синтагме (тј. номинативне структуре).

Мислим да представљени кратки преглед српских падежних система са позиција антропоцентричке теорије језика доказује оправданост те теорије, а са друге стране баца светло на еволуцију тих система и омогућује њихову кохерентну анализу.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк Д., *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд 1971.
- Ивић П., О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима, *Изабрани огледи* 3, Ниш 1991, 123–190.
- Реметић С., Српски призренски говор 1 (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник* 42, Београд 1996.
- Соболев А. Н., Заметки о падежних системaх сербохрватских говорoв контактных зон, *ЈФ* 46, Београд 1990, 13–28.
- Соболев А. Н., К истории утраты балканославянского склонения, *ЗБМСФЛ* 34/2, Нови Сад 1991, 7–41.
- Тополињска З., *Изражавање падежних односа у српском призренском говору* (у штампи).

Summary

Zuzanna Topolińska

ANTHROPOCENTRIC LANGUAGE THEORY AND SERBIAN CASE SYSTEMS

The author understands case as a relationship of syntactic dependence between a subordinated noun phrase and the governing syntactic construction (predicative expression and/or another noun phrase). The above definition construes case as a universal category characteristics of all the languages sharing the *nomen* vs *verbum* opposition. Particular cases are conceived as primarily semantically motivated. The two relevant semantic parameters are +/-human / (or +/-animated/) and +/-localized/. i. e. — in other words — the so-called hierarchy of animateness and the spatial location of the objects that the corresponding noun phrases refer to. N and D are being characterized as /+hum/, A and I as /-hum/ and L as belonging to another semantic paradigm is defined simply as /+loc/.

Results of the analyses of morphological syncretisms and of syntactic exponents of the NPs-dependence found in Serbian case systems support the above tentative interpretation of the case as a (semantic and) syntactic category.